

УДК 616.8 (048) (477)

ЮРИК О.Є.

ДУ «Інститут травматології та ортопедії Національної академії медичних наук України», м. Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НЕВРОЛОГІЇ В КИЄВІ

Були опрацьовані фонди Київського міського архіву, Київського державного архіву вищих органів влади та архівів ряду медичних установ міста. Аналіз історичних подій, фактів дозволяє більш глибоко усвідомити сьогодення та запобігти виникненню помилок у майбутньому. Саме з цього погляду було цікаво дослідити в хронологічному порядку становлення та розвиток неврології в місті Києві.

В історичному аспекті було встановлено, що перші лікарні в місті Києві, переважно на території монастирів, в яких лікували осіб, у тому числі з наслідками інсульту, були відкриті за часів правління княгині Ольги (890–969 рр.).

Суттєвий поштовх у становленні медицини в місті дало відкриття Київського університету Святого Володимира (28.07.1834 р.). Університет значною мірою було створено на матеріальній базі Кременецького ліцею на Волині. Ліцей було закрито через участь його студентів у повстанні поляків проти російського царизму (1830–1831 рр.). З Кременця до Києва перевезли бібліотеку (34 378 томів), хімічну лабораторію (540 апаратів), гербарій (1500 видів флори), мінералогічний (15 538 експонатів), фізичний (251 інструмент і прилад), зоологічний (20 487 експонатів), нумізматичний (більше ніж 17 000 монет, більшість з яких були античними), образотворчого мистецтва (450 предметів) кабінети. На Київщину перевезли також найкращу частину ботсаду (більше 20 000 живих дерев і рослин, 10 000 видів насіння). 28.08.1834 р. почав діяти 1 філософський факультет із 2 відділеннями: історико-філологічним та фізико-математичним. Ще з середини XIX ст. університет

стає одним з осередків науки і передової громадської думки. В університеті працювали 10 наукових товариств, у тому числі хірургічне, природниче тощо.

Значним поштовхом у розвитку медичної науки стає відкриття 9 вересня 1841 року в університеті медичного факультету, створення якого наполегливо добивалися тодішній його ректор М.О. Максимович та попечитель Київського навчального округу, видатний хірург М.І. Пирогов. Першим його деканом став знаменитий учень М.І. Пирогова — професор В.О. Караваєв (1843–1847 рр.). У 1848 році на першому поверсі Київського університету Святого Володимира професор В.О. Караваєв засновує першу університетську хірургічну клініку. На медичному факультеті починають епізодично читати окремі лекції з нервових хвороб, а з 1855 року завідувачем кафедри госпітальної терапії стає видатний учень С.П. Боткіна — професор В.С. Покровський, який проводить цикл лекцій із невропатології на систематичній основі. Він висвітлює питання соматоневрології, нейро- та психопатології. 24.10.1874 р. за рахунок коштів громадян Києва була відкрита міська Олександрівська лікарня, що дуже допомогло мешканцям міста та науковій медичній спільноті. У 1883 році поруч із будівлею університету, на теперішньому бульварі Т. Шевченка, 17, відкривається повномасштабна університетська медична клініка.

Адреса для листування з автором:

Юрик О.Є.
E-mail: info@ito.gov.ua

© Юрик О.Є., 2016

© «Міжнародний неврологічний журнал», 2016

© Заславський О.Ю., 2016

У 1884 р. на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира була заснована кафедра нервових і душевних хвороб, яку очолив професор І.О. Сікорський. Він виділяє курс нервових хвороб у самостійну медичну дисципліну. Яскраві лекції з цього розділу медицини розпочинають читати М.М. Лапінський та приват-доцент В.В. Селецький. Слід зазначити, що в 1895–1896 рр. М.М. Лапінський успішно проходив стажування в Берлінській клініці «Шаріте».

У 1903 році відбувається офіційне відкриття самостійної кафедри нервових хвороб у Київському університеті Св. Володимира, що очолює учень І.О. Сікорського — професор М.М. Лапінський, основоположник української неврологічної школи. Клінічною базою з неврології стає Олександрівська клінічна лікарня, де було розгорнуто 60 ліжок у кам'яному та дерев'яному бараках. У 1904 році Київська міська управа видає наказ про виділення кімнати для консультативного неврологічного кабінету в Олександрівській лікарні. Слід зазначити, що професор М.М. Лапінський вперше описав вплив симпатичної іннервації на внутрішню сонну артерію; виявив периваскулярну іннервацію мозкових судин; описав стан мозкових капілярів за наявності атероматозних бляшок магістральних судин; досліджував трофічну функцію нервової системи; розробив концепцію про спінальні представництва моторної системи; вивчав клінічні прояви патології периферичної нервової системи та больових синдромів.

Новою віхою в розвитку неврології в Києві стає застосування основ гідротерапії в лікуванні неврологічних хворих, яке успішно розвивав та впроваджував в клінічну практику професор М.М. Лапінський. Поштовхом для цього стало те, що в 1906 році відомий київський меценат німецький барон Ф.Р. Штейнгель дарує громаді міста Києва свій палац, так званий мисливський будинок, на Бульварно-Кудрявській, 25–27, для заснування лікарні для лікування бідних городян Києва (сьогодні тут розташований Інститут травматології та ортопедії НАМН України). У 1907 р. проф. М.М. Лапінський на її базі створює водолікувальну амбулаторію з електротерапевтичним кабінетом, а з 1912 р. — лікарню «Бульварно-Кудрявський санаторій» на 75 ліжок. Професор М.М. Лапінський винаходить і впроваджує в клінічну практику штучні дозовані хвилі для ванн, гідравлічний, ротаторний, вихровий, проточний, підводний, надводний масаж. Професор М.М. Лапінський не визнає Жовтневої революції і в 1919 році емігрує спочатку у Відень, а з часом у Загреб (Хорватія). У 1921 році на медичному факультеті місцевого університету він створює кафедру та клініку нервових і душевних хвороб, що очолював упродовж 25 років.

Після еміграції М.М. Лапінського за кордон у 1919 році кафедру нервових хвороб очолив учень І.О. Сі-

корського — професор В.В. Селецький. У 1920 році створюють Київський інститут охорони здоров'я, що об'єднав медичний факультет Київського університету Святого Володимира, Жіночий медичний інститут, медичний факультет Українського державного університету. До його складу увійшов у жовтні 1920 року Одонтологічний інститут, перетворений на однойменний факультет. У 1922 році кафедру нервових хвороб розподіляють на дві: факультетської неврології (очолює професор В.В. Селецький, із клінічною базою в Олександрівській лікарні) і госпітальної неврології (на чолі з професором Б.М. Маньковським, клінічна база — неврологічне відділення на 100 ліжок у Київському військовому шпиталі (до 1933 року)). У 1921 році Київський інститут охорони здоров'я перейменовують у Київську державну медичну академію, що згодом стала Київським медичним інститутом. У 1933 році на базі медінституту організовують кафедру нервових хвороб лікувального факультету, що очолив академік Б.М. Маньковський. Він завідував цією кафедрою по 1962 рік, водночас із 1923 по 1940 рік очолював кафедру неврології Київського інституту удосконалення лікарів. Основні напрямки його наукових досліджень стосувалися вивчення клініки та патогенезу інфекційних захворювань нервової системи, зокрема розсіяного склерозу та розсіяного енцефаломієліту. Він першим описав пухлину шишкоподібного тіла і кишені Ратке (краніофарингіому) і розробив методи їх лікування. Борис Микитович також пояснив механізми виникнення багатьох симптомів при міастенії, пароксизмальній міоплегії, геміатрофії обличчя; вивчив етіологію та патогенез дерматоміозиту та інших видів колагенозів.

Цікаву трансформацію проходить і Бульварно-Кудрявський санаторій. Його в 1918 р. передають російському Товариству Червоного Хреста і створюють 3-й Київський госпіталь Р.К.К. У 1920 р. він стає 4-м Радянським санаторієм. У вересні 1927 року рішенням Уряду СРСР на базі 4-го санаторія Київського міськздороввідділу відкривають Київський психоневрологічний інститут. Безпосередніми організаторами в плані підбору наукових кадрів, відповідного обладнання і науковими керівниками стали професори Б.М. Маньковський і В.М. Гаккельбуш.

На базі добре обладнаного стаціонару 4-го санаторію та потужної фізіотерапевтичної оздоровниці були створені два науково-лікувальні відділи:

1. Клініка загальної неврології (керівник — професор Б.М. Маньковський).
2. Клініка психоневрозів (керівник — професор В.М. Гаккельбуш).

Згодом, окрім цих двох основних відділів, почали створюватися спочатку невеликі відділення, що потім вирости в самостійні великі відділи:

- 1) відділ вегетативної патології — керівник В.Л. Бедер;

2) патоморфологічна лабораторія — керівник Л.І. Смирнов;

3) нейрорентгенологічний відділ із діагностичним та терапевтичним кабінетами — очолив його Я.І. Гайнісман;

4) лабораторія з вивчення фізіології нервової системи — очолив Д.С. Воронцов;

5) біохімічна та клінічна лабораторії.

На початок 1940 року значна частина ліжкового фонду в клініках була орієнтована на лікування душевно хворих і невротиків. Із середини 1940 р., з організацією в інституті нейрохірургічного відділу, профіль клінік значно змінився в плані зменшення кількості психіатричних і збільшення кількості неврологічних і нейрохірургічних ліжок. На початок квітня 1941 р. кількість ліжок у клініках КПНІ розподілили так:

1. Клініка загальної неврології — 55 ліжок.

2. Клініка нейробластоматозів (погранична разом із нейрохірургічною, включаючи 18 ліжок у дитячих палатах) — 55 ліжок.

3. Нейрохірургічна клініка (у тому числі: а) хірургія нервової системи — 50 ліжок; б) травматологія нервової системи — 20 ліжок).

4. Клініка органічної психіатрії — 30 ліжок.

5. Клініка експериментальної терапії психозів — 40 ліжок.

Основними науковими напрямками, що розробляли співробітники інституту в довоєнні роки, були:

1. Епілепсія (вивчалися її різновиди, форми аури, енцефалографічні ознаки, зміни формули крові та біохімічних показників при ній; постановка експериментальних моделей епілепсії тощо).

2. Судинна патологія (досліджували особливості венозного та артеріального кровообігу головного мозку; вплив розладів кровообігу на функцію периферичних нервів; віддалені судинні реакції при проведенні фізіотерапевтичних процедур).

3. Активна біологічна терапія в неврології і психіатрії (вплив цитотоксичної сироватки Богомольця на перебіг старечих психозів; УВЧ-терапія при депресивних станах в інволютивному періоді; застосування рефлексотерапії в лікуванні неврологічних хвороб).

4. Позапроблемні теми наукових досліджень стосувалися вивчення особливостей клінічних проявів бокового аміотрофічного склерозу; рентгенологічних і клінічних проявів звапніння оболонок головного мозку; застосування газових ванн типу Цхалтубо при лікуванні судинних захворювань нервової системи; спондилометрія при пухлинах спинного мозку тощо.

На початок Другої світової війни інститут був визнаним авторитетним науково-дослідним закладом на теренах Радянського Союзу; непогано оснащений, із чітко сформованим напрямком наукових досліджень як у клінічній, так і в теоретичній сфері неврології і психіатрії. П'ять клінічних та п'ять теоретичних допоміжних відділів були укомплектовані достатньою кількістю

висококваліфікованих працівників, приладами і спеціальним обладнанням. Співробітники інституту за цей час підготували і видали 10 збірників наукових праць, 4 монографії; захистили 5 докторських і 10 кандидатських дисертацій; провели нейрорентгенологічну сесію, що зацікавила всіх провідних спеціалістів Радянського Союзу в цій галузі.

У роки війни інститут було розформовано і перетворено в Київську міську центральну лікарню. Сюди ж перевели Жовтневу (Олександрівську) лікарню та декілька інших лікарень міста. У вересні 1943 року значна частина міста була оголошена забороненою зоною і лікарню з Бульварно-Кудрявської в триденний термін переводять в дозвільну зону на територію лікарні Охматдит (Повітрофлотське шосе, 24).

Після звільнення Києва Червоною Армією Київський психоневрологічний інститут знову розпочав свою самостійну діяльність із 06.11.1943 року. Багато місяців пішло на обладнання і підготовку клінічних баз інституту, організацію лабораторій, аптеки, рентгенкабінету. На кінець першого півріччя 1944 року в інституті функціонували 2 психіатричні клініки, 1 неврологічна клініка, розвернулися клінічна та патоморфологічна лабораторії, змонтовані рентгенкабінет та електрообладнання у фізіотерапевтичному відділенні. Розпочали обслуговування амбулаторних пацієнтів. У другому півріччі 1944 р. у зв'язку з поверненням з евакуації академіка Б.М. Маньковського була відкрита друга неврологічна клініка. Повністю відновили свою роботу клінічна та біохімічна лабораторії, морфологічне відділення. Розпочали підготовку до відкриття нейрохірургічного та нейроофтальмологічного відділень. З другої половини 1944 року клініки Психоневрологічного інституту стають базами кафедр нервових хвороб і психіатрії Київського медичного інституту, а нейрохірургічна клініка і фізіотерапевтичне відділення — базою Київського інституту удосконалення лікарів. У 1945 році було відкрито дитяче відділення, а після закінчення організаційних робіт — і нейрохірургічне та нейроофтальмологічне відділення. Усього почало функціонувати 150 ліжок.

З 1946 по 1950 р. співробітники інституту розробляли такі наукові проблеми.

Перша проблема — інфекції нервової системи. Вибір цієї проблеми був зумовлений тим, що в післявоєнний період значно зросла питома вага цих захворювань. Таку проблему почали розробляти в розрізі клініко-морфологічних співставлень, взаємозв'язку організму пацієнта та нейроінфекційного процесу, його варіантів, патогенезу, терапії. Очолював цей напрямок дійсний член Академії медичних наук СРСР професор Б.М. Маньковський.

Друга проблема — пухлини нервової системи. Це було одним із відсталих напрямків наукових досліджень у післявоєнному періоді. На базі нейрохірургічного матеріалу вирішувалися питання клініко-морфологічних кореляцій, нейросоматичних зв'язків, ролі певних відділів центральної нервової системи у виникненні пухлин

нервової системи. Очолював цей напрямок наукових досліджень професор А.І. Арутюнов.

Третя проблема — нейросоматичні кореляції. У клініці й експерименті були встановлені роль різних відділів нервової системи у формуванні патології внутрішніх органів і зворотна залежність; зв'язок між патологією нервової системи при захворюваннях внутрішніх органів. Широко розроблялися питання патології нервової системи при захворюваннях нирок, печінки, пухлинних захворюваннях внутрішніх органів. Відповідальною за цей напрямок досліджень була професор В.М. Слонімска.

Четверта проблема — терапія нервово-психічних захворювань. Тут доцільно виділити теми про лікування інфекційних захворювань нервової системи методами зміни реактивності організму, вплив на біохімізм тканин і медіаторні системи організму (дія езерину, нікотинової кислоти, АЦС). У психіатричних клініках розробляли методики застосування електроконвульсивної терапії, електросну.

П'ята проблема — ліквідація санітарних наслідків війни. Інститут розробляв методи діагностики і відновного хірургічного лікування пізнього періоду травматичної хвороби головного мозку. Щодо соціально-гігієнічної допомоги органам охорони здоров'я, то вивчалися неврологічна, психіатрична, нейрохірургічна допомога в м. Києві, Правобережних і Західних областях України, заходи з покращення цих видів лікувального обслуговування населення.

З 1927 і по 1950 рік незмінним заступником директора інституту з наукової частини був академік Б.М. Маньковський.

Слід зазначити, що за час діяльності інституту аж ніяк не порушувалося питання клінічних проявів та лікування інсультів у зв'язку з незначною частотою проявів цієї патології: щорічно в стаціонарних відділеннях інституту лікувалося від 2 до 8 % хворих із судинною патологією головного мозку.

З липня 1950 року, згідно з наказом МОЗ УРСР, Київський психоневрологічний інститут припинив існування у зв'язку з реорганізацією його в Київський науково-дослідний нейрохірургічний інститут. А вся науково-клінічна робота з неврології починає проводитися на кафедрах неврології Київського медичного інституту та Київського інституту удосконалення лікарів.

Список літератури

1. Віничук С.М. *Історія Київської неврологічної школи* / С.М. Віничук, О.Є. Фартушна. — К.: Едванс-Прінт, 2015. — 55 с.
2. Друг О.М., Малаков Д.В. *Особняки Києва* / О.М. Друг, Д.В. Малаков. — К.: КИИ, 2004. — 824 с.
3. *Державний архів м. Києва. Фонд № 16, описи № 439 і 450.*
4. *Державний архів м. Києва. Фонд № 17, опис № 5.*
5. *Державний архів м. Києва. Фонд № 251, описи № 1, 2, 3.6. Київський Державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд № 4792, опис № 1, том 1, справи № 1–41.*

Отримано 17.01.16 ■